Den så kallade stenmästargravstenen från 1570-talet i Vamlingbo kyrka på Gotland

Text, tolkning och bakgrund

Av Jürgen Beyer

Beyer, J., 2011. Den så kallade stenmästargravstenen från 1570-talet i Vamlingbo kyrka på Gotland. Text, tolkning och bakgrund. (The so-called stone mason's tombstone in the church of Vamlingbo, Gotland. Text, interpretation and background). *Fornvännen* 106. Stockholm.

This is a study of a slab from the parish church of Vamlingbo, Gotland, probably dating from the 1570s and long believed to be the tombstone of a stone mason. Its Low German inscription is edited with critical attention paid to earlier transcriptions. Possible dialect influences on the language of the inscription are discussed as are the spelling skills of the era's stone masons. The paper further traces the relocations of the stone back to the first mention in 1864. The original purpose of the stone is unclear. It may not have been intended as a stone mason's tombstone at all. The paper closes with some methodological reflections on the transcription of inscriptions and on using tombstones as sources in cultural history.

Jürgen Beyer, Tartu University Library, Research Centre, W. Struve 1, EE–59001 Tartu
jurgen.beyer@ut.ee

Vamlingbo ligger längst söderut på Gotland. När man kommer in i kyrkan hittar man bland psalmböcker, vykort och små böcker som manar till eftertanke ett litet häfte med en beskrivning av kyrkan. Det visar vägen till många sevärdheter, och när turen har kommit till gravhällarna får man veta: »Bland övriga gravstenar märks en från 1570-talet lagd över en stenmästare. Inskriptionen är delvis skadad, men på själva stenen finns olika stenhuggarverktyg inhuggna» (*Kortfattad beskrivning* 2008, s. [9]). (Den vetenskapliga beskrivningen av kyrkan i serien *Sveriges kyrkor* har tyvärr inte utkommit ännu. Författaren, Bengt Stolt, har meddelat mig att manus har varit färdigställt en längre tid, men att en flaskhals på Riksantikvarieämbetet hittills inte har låtit boken passera.)

Vid en närmare granskning av den nämnda gravhällen (fig. 1–3) finner man att inskriften inte är så farligt skadad, men den är svårtolkad av andra skäl. Ett är att den är skriven på lågtyska. Dessutom anger den två skilda dateringar, 1577 och 1579. Men det största problemet uppstår nog när man vill läsa texten som gravskrift.

Först något om det lågtyska eller plattyska. Detta språk talades (och talas delvis ännu) i hela Nordtyskland. Språket började undanträngas av högtyskan som skriftspråk i vissa områden redan före reformationen, men språkbytet var en mycket långsam process. På 1570-talet var det t.ex. för tyskar i Visby fortsatt naturligt med en lågtysk gravskrift (Hamner 1933, s. 41, 79, 130; Svahnström & Svahnström 1986, s. 91; för medeltiden, se Gabrielsson 1971 & 1972). Ännu på 1630-talet var lågtyska gravinskrifter vanliga i Visbys domkyrka (Hamner 1933, s. 41, 100 f, 122, 126, 175, 205,

Fig. 1. Gravsten i Vamlingbo kyrka, Gotland, sedd mot söder. Foto förf. —Stone slab in the church of Vamlingbo, Gotland, viewed toward the south.

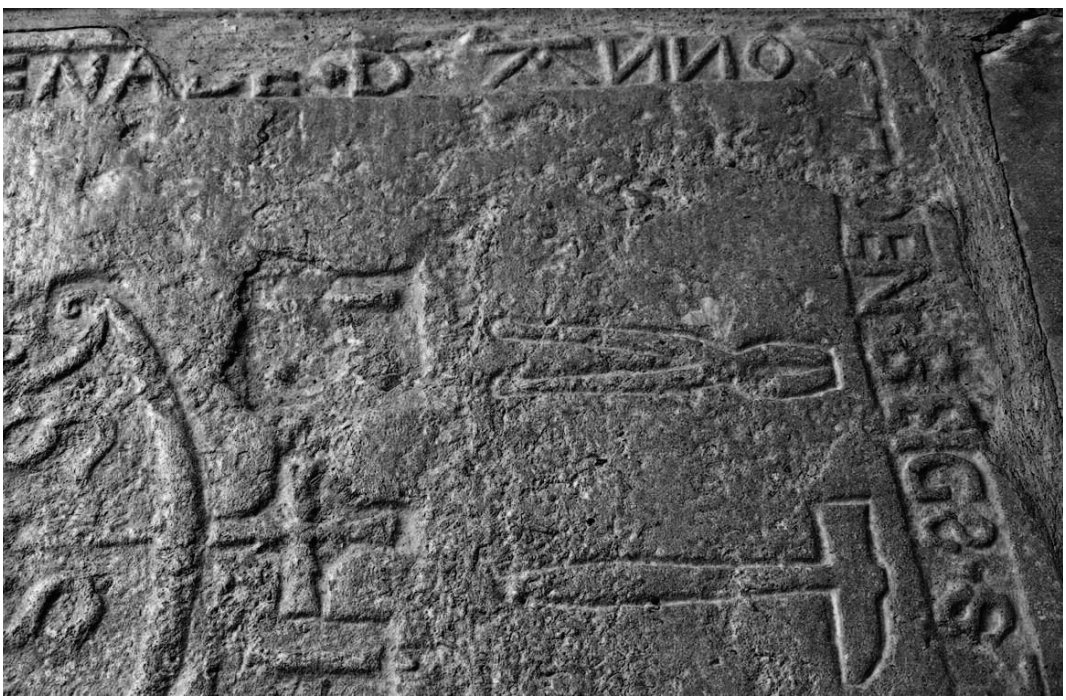

Fig. 2. Gravsten i Vamlingbo kyrka, Gotland. Detalj. Foto förf. —Stone slab in the church of Vamlingbo, Gotland. Detail.

Fig. 3. Gravsten i Vamlingbo kyrka, Gotland. Detalj. Foto förf. —Stone slab in the church of Vamlingbo, Gotland. Detail.

226, 236). Vid denna tid hade redan en förändring ägt rum i Tyskland. Under de första decennierna av 1600-talet hade utgivningen av lågtyska böcker minskat betydligt, men från och med 1630-talet ökade de lågtyska tryckens antal igen. Dessa använde emellertid ett något annorlunda språk. Författarna försökte nu gärna återge talspråkets dialektala färg, framför allt i bröllopsdikter. Tidigare hade man däremot skrivit en normaliserad lågtyska (Sodmann 2000; Beyer 2009).

Inskriften på vår gravhäll löper ett varv medsols kring stenen. Därmed står det redan klart att stenen inte var avsedd att stå upprätt, utan den skulle ligga på marken eller i golvet. Det var också det vanliga sättet på Gotland långt fram i tiden. Bokstäverna är upphöjda, vilket är vanligt på Gotlands gravstenar från 1500-talets andra hälft. 1600-talets gravstenar däremot har vanligen ristade inskrifter, som var enklare att göra. Fastän (låg)tyska och danska genomgående trycktes i gotiska versaler och gemener finner vi på gravstenarna från tiden efter reformationen endast latinska versaler (jfr Hamner 1933, s. 21). Epitafiernas texter följer däremot de skrivkonventioner som var förhärskande på papper. Troligen har det två orsaker: den antika förebilden och det faktum att de latinska bokstäverna är enklare att hugga i sten.

Alla bokstäverna på vår sten är således latinska versaler, men de uppträder med vissa variationer. Vid sidan av de normala *N* finns också två spegelvända *N* (i »ANNO») – något som vid denna tid troligen inte betraktades som fel. *A* förekommer i två former (med och utan tvärstreck). Medan de flesta *S* har likartad form, finns också en spegelvänd variant och en annan som liknar den spegelvända till utseendet. Kanske är de inga bokstäver utan markerar textens början och slut. Fastän några bokstäver är skadade kan man genom noggrann jämförelse med bättre bevarade bokstäver i de flesta fall få en säker bestämning av varje bokstav. Bokstävernas form stämmer bra med en datering till slutet av 1570-talet. Richard Steffen (1935, s. 6) anger stenens mått till 2 x 1,08 m och betecknar materialet som Hoburgskalksten, medan David Gadd kallar den »marmorsten» (LA Visby: Personarkiv Gadd, A IX:1, nr 1, s. 191).

Medeltidens gravhällar har behandlats i forskningen under mycket lång tid, men de efterreformatoriska gravstenarna har fått mindre uppmärksamhet. Lokalhistoriker har förstås förtecknat dem och konsthistoriker studerat de mera elaborerade exemplaren, men ett mera systematiskt intresse kan först konstateras på senare år. Det pågår nu forskning om dessa föremål inom de vetenskapliga disciplinerna personhistoria, kulturmiljövård och arkeologi (Staecker 2002; 2003; 2007; Andersson 2007; Apelman 2008; Jonsson 2009) och ett lexikon över sepulkralkultur håller på att utges i flera band (Sörries 2002; Sörries & Knöll 2005). Vamlingbostenen reser emellertid ett antal frågor som denna forskning ännu inte har behandlat.

Edition av texten

År 1935 publicerade Steffen en transkription och en illustration av gravstenen. Bilden anges vara »lav. T. Carlsson efter fot. R. Steffen» (Steffen 1935, s. 6). Steffens två textåtergivningar avviker något från varandra. Äldre än Steffens är handskrivna transkriptioner av Per Arvid Säve (UUB: Handskriftsavd.: S 40n, s. 57 (koncept); LA Visby: Film AB 33 (renskrift), s. 175), av prästen Karl Peter Kristiansson (LA Visby: Personarkiv Kristiansson, F III 10:1, nr 3, s. 40) och möjligen av arkivtjänstemannen Gadd (LA Visby: Personarkiv Gadd, A IX:1, nr 1, s. 190f.). En icke helt nöjaktig avskrift av Kristianssons transkription finnes i LA Visby: Avskriftssaml., vol. 80, fol. 71r.

I det följande återges rad för rad texten i den form jag anser vara den mest korrekta. I kommentardelen nedan ryms de andra transkriptionernas avvikelser samt kommentarer till dem och till vanskligheter i texten. Om en skadad bokstav kan läsas med rimlig säkerhet återges den utan markering, annars i hakparenteser. Av utgivaren tillagda bokstäver som inte (eller nästan inte) kan ses i originalet står i skarpa (<...>) parenteser. Vid bokstäver som inte har kunnat rekonstrueras står punkter på raden (...). Punkterna mitt på raden (·) uppträder däremot på gravstenen som ett mellanslagstecken. Tal och bokstäver i mittfältet kan läsas när man betraktar stenen österifrån. Därför betecknas den västra raden som den översta.

Överst

1577·OEN[·B]EIGS·STAFAND

1577: Steffen har endast »77». Enligt hans illustration skulle stenen vara skadad före »77». Så är inte fallet. Inget tyder på att stenen skulle ha blivit restaurerad i mellantiden.

OEN: Steffen: »(J)OEN». I 1500-talets latinska versaler skulle det knappast förekomma ett *J*. Det skulle ersättas av *I* (på liknande sätt görs *V* i stället för *U*). Säve och Kristiansson läser »DEN». *D*-na är i denna inskrift mycket bredare och därför kan *D* uteslutas. Före *O*-et är inskriften skadad; där skulle en mycket smal bokstav rymmas, t. ex. *I*. Gadd skriver därför som kommentar till »oen»: »Trol. Ioen».

[·B]EIGS: Läsningen av *B* som första bokstav är osäker. Kanske är det *S*. Det är också oklart om den sista bokstaven skall vara ett *S*. Den ser ut som ett spegelvänt *S*. Medan det som sagt förekommer spegelvända *N* i inskriften skulle detta vara det enda exemplet på ett spegelvänt *S*. Kanske markerar det endast avslutningen på inskriften och skall inte läsas som bokstav? *E*-et är mycket smalare än i resten av inskriften och både *E* och *I* är mycket högre än det följande *G*. Uppenbarligen fattas i-punkten över *I*-et. Det välbevarade *I* i »SEIL» däremot har en tydlig i-punkt (i ordet »NICOLAVS» är övre delen av *i*-et skadat). Före och efter »EIG» finns inget mellanslagstecken. Säve skriver »BEIG 8» i sin anteckningsbok och »BEIG3» i renskriften. Kristiansson har »8 Eigs». I ett koncept överväger han tolkningen »8 aug.» (LA Visby: Personarkiv Kristiansson, F III 10:3, opaginerad), men den kan uteslutas – såväl paleografiskt som innehållsmässigt.

STAFAND: *S*-et har en något annan form än i resten av inskriften; kanske markerar det endast var texten börjar (liksom det spegelvända *S* sist i föregående ord möligen betecknar textens av-slutning). Vid *T*-et sitter det lodräta strecket inte i mitten av tvärstrecket, men en bit till höger; möjligen kunde det också vara siffran *7*.

Högra sidan uppifrån ner

ER·DAGE·S·NICOLAVS·DAT·ES·DE·6DAG

(STAFAND)ER: Steffen: »STAF AND ER»; Gadd: »staf an der». Där finns inget mellanslags- tecken, men efter *D* skiftar skrivriktningen eftersom hörnet har nåtts. Säve skriver i konceptet »STA^{R}FAND — ER». ^{R}-et är tillfogat senare. Uppenbarligen trodde Säve, när han hade kommit hem, att han hade glömt ett *R* i transkriptionen. I hans renskrift står »STARFAND — ER». *R*-et har också smugit sig in hos Kristiansson.

Han läser »starf an der». Denna emendation är förståelig på en gravsten, men läsarten är behäftad med oklarheter: Det står inte något *r* i *staf* och texten är inte grammatiskt korrekt. Det borde snarare ha varit *starf an de* (dvs. *dog den*), men *r*-et vid det sista ordets slut står faktiskt där.

DAGE: Steffens transkription har »D(A)TE», medan illustrationen visar »D...DE». *A*-et är skadat, men kan läsas otvetydigt. Detsamma gäller för den följande bokstaven. Det är ett *G*, inte *T* eller *D*.

NICOLAVS: Steffens transkription har »NIGOLAVS», men hans illustration visar det korrekta »NICOLAVS».

DAT·ES: Vänstra tvärbalken i *T*-et fattas, men det är omöjligt att läsa det halva *T*-et tillsammans med den efterföljande punkten och det följande ordet som »DAGES», vilket Steffen gör.

Nederst från höger till vänster
DECEMBER·DAT·

Vänstra sidan nerifrån upp
GO<TT·>S.... OM·SEIL·GENADE·D[·]ANNO

GO<TT·>: Säve, Kristiansson och Steffen skriver »GOT». *T*-et efter *O* finns inte i dag. En bit till vänster om *S*-et är inskriftsbandet nederst bevarat, men utan text. Möjligen kan man ana *T*-ets fot. Den rekonstruerade texten »GO<TT·>S» skulle vara fullt möjlig.

S: Endast den nedersta vänstra delen av bokstaven är bevarad, men bokstaven kan inte ha varit annat än *S*.

OM: En liten bit av bokstaven före »OM» är bevarat. Möjligen har det varit *B, D, G, S, V* eller *W*. Före »OM» stod ungefär fyra bokstäver. Säve läser »sennom». Denna form ger ingen mening på lågtyska eller danska. »OM» fattas hos Kristiansson, Steffen och Gadd.

SEIL: Steffen utelämnar L-et som står där tydligt. Han skriver »SEI» i transkriptionen och »SEII» på illustrationen.

ANNO: Steffens text avslutas med »GENADE». Hans illustration visar också det följande »·D», men indikerar att stenen fortsättningsvis är skadad. Så är inte fallet. »ANNO» går mycket tydligt att läsa liksom fortsättningen »1577» efter hörnet. Endast punkten mellan »D» och »ANNO» verkar vara utplånad.

Stenens övriga utsmyckning
Inskriften löper ett varv kring stenen, men även mittfältet är utsmyckat. Överst och nederst kan verktyg (tång, hammare, klubba, huggjärn, mejsel) ses, i mitten en sköldliknande kartusch med versalerna »S», »S», längre ned »I», »B» och nederst årtalet »1579». Ovanför kartuschen ses ett grekiskt kors. Alla bokstäver på stenen samt kartuschen är upphöjda, medan verktygen är inristade. I stället för »I», »B» återger Kristiansson »I. Y.? B.» Det han läser som Y-ets vänstra del (högra armen fattas) är nog ingen bokstav, men en del av ramverket. Kristiansson sätter för övrigt punkt efter varje bokstav i mittfältet. Dessa punkter finns inte. Säve och Steffen ger ingen transkription för mittfältets bokstäver.

Utanför kartuschens fyra hörn finns fördjupningar som är ungefärligen kvadratiska. Fältet nederst till vänster är tomt. Möjligen har det alltid varit det. Det är möjligt att i alla de övriga stod *IS* eller, för att följa principerna för textåtergivningen: »I<S>», »IS» och »IS». Vid det första »I<S>» läser Kristiansson, Steffens illustration och Gadd ett spegelvänt *N*. Det är möjligt. Tydligt ses den övre halvan av *I*-et som dock inte har haft någon punkt. Vid det andra »IS» visar Steffens illustration »1S». Punkten på *I*-et är välbevarat. Därför är Steffens läsning osannolik. Vid det tredje »IS» ses på Steffens illustration »S», medan Gadd har »··S». Av *I*-et är inte mycket bevarat, men i-punkten syns tydligt. Kristiansson har förbisett bokstäverna i detta fält. Naturligtvis kan det tänkas att den avlidne eller de avlidna endast anges med initialer. Det finns det flera exempel på i Vamlingbo. Men hette de allesammans I. S.?

Tolkning av texten
Den övre och den nedre raden kan läsas utan problem, men på den vänstra sidan fattas ungefär sex bokstäver. Överst kan de allra flesta bokstäverna läsas, men här är det svårast att förstå deras innebörd. Bortsett från de nämnda bokstäverna förefaller stenen att vara komplett. Den ser inte ut att vara beskuren. Textbandet löper över alla fyra hörn ett varv kring stenen. Om det hade funnits ytterligare text på stenen skulle den ha stått på ett (eller flera) band på avstånd från det bevarade skriftbandet. Det förefaller föga troligt.

Låt oss börja tolkningen med den passage som det är minst problem med:

»S·NICOLAVS·DAT·ES·DE·6DAG·DECEMBER·DAT» (*S:t Nicolaus det är den sjätte dagen i december det*). Redan därmed är det tveksamt

om det här kan vara en gravskrift. På 1500-talet daterade man inte endast med månadsdagen (*6 december*), utan också med hjälp av helgondagar. På en gravsten, där det inte finns så mycket plats, tillför det dock inget att använda båda metoderna samtidigt. Texten kunde vara ett citat från en almanacka, speciellt när man tar med de föregående orden:

»AFANDER·DAGE·S·NICOLAVS·DAT·ES·DE·6DAG·DECEMBER·DAT» (*av andra dagar S:t Nicolaus det är den sjätte dagen i december det*). Här möter dock problemet att mellan »AF» och »ANDER» finns inget mellanslagstecken. Det förekommer annars regelbundet. Ytterligare problem skapar de föregående bokstäverna, som inte heller är avskilda med något mellanslagstecken: »ST». Möjligen är *S* tecknet på textens början och *T* en felskrivning. *T*-et är mycket asymmetriskt och skulle nästan kunna vara sifferteckenet *7* – men vad skulle det betyda här?

Ordet »ES» borde vara *is* eller – med 1500-talets stavning – *ys* (*är*, 3. pers. sg.). Möjligen speglar detta stenhuggarnas uttal. »SEIL» i vänstra raden kunde också vara en uttalsvariant av ordet *se(e)l*, dvs. »själ» på svenska. Andra översättningsmöjligheter av *seil* skulle vara »segel» och »lina» (jfr Mensing 1927–35, bd 4, sp. 448–450, 454; Lasch et al. 1928–, bd 3, sp. 179, 192–194; Scheel et al. 1985–2006, bd 4, sp. 204 f, 217 f), men de passar dåligt in i kontexten.

Det är frestande att se orden *seil* och *genade* i samband med formler som »DER SELE GODT GNEDICH SI», »DE GODT GENE[DI]CH SIE», »DER GOTH GNEDICH SI» eller »DEM GOT GNEDIG SII» – önskningar om att Gud måtte vare den avlidna eller hans eller hennes själ nådig – såsom de uppträder inte endast på gravstenar i Visby domkyrka utan t.ex. också i Källunge och Grötlingbo (Hamner 1933, s. 77, 130; Hegardt 1935, s. 224, 227; Stolt 2001, s. 96). Men även om *seil* verkligen betyder »själ» så följer på detta ord inte adjektivet *g(e)nedig* utan substantivet *Genade*! (På ett sandstensepitafium från 1599 för flera personer i Haseldorf vid Elbe väster om Hamburg förekommer dock inte endast »SINE SELE GOT GNEDICH SI» utan också »SINE SELE GOT GNADE» och »DE SEELE GOT GNADE» (Teuchert et al. 1961, s. 162).)

Resten av texten är dunkel bortsett från årsangivelsen 1577, som för övrigt avviker från årtalet vid kartuschen, 1579. Det kan också påpekas att årtalet står långt från inskriftens övriga dateringar. »D[·]ANNO» betyder kanske *Domini anno*, i dag mera känt i omvänd ordning, *anno Domini*, »i Herrens år». *Oen beig(s)* ger tyvärr ingen mening på vare sig lågtyska eller något annat gångbart språk på 1500-talets Gotland.

I normaliserad form ser texten ut så här: »(st) Af ander dage S. Nicolaus dat is de 6. dag December, dat Gott s . . . . om seil genade d. anno 1577 oen beig(s)» ((*st*) *Av andra dagar S:t Nicolaus det är den sjätte dagen i december det Gud .... själ(?) nåde [herrens?] år 1577* oen beig(s)).

Möjligen började stenhuggarna skriva ordet »stafander». Dels fattas här mellanslagstecknet, som de kom att tänka på senare, dels är bokstäverna vid slutet av texten mycket sammanträngda. Denna tolkning betyder däremot inte att texten också skall läsas i denna ordning. Stenhuggarna följde troligen en förlaga, och de började hugga i stenen där det var enklast för dem.

Inskriften är med all sannolikhet ingen gravskrift. Även om det fattas några bokstäver är luckorna inte tillräckligt stora för att kunna rymma den mest väsentliga informationen som man väntar sig av en gravsten: den dödas namn, dödsdag, befattning o.s.v. Om man verkligen vill läsa ett namn in i texten så är det i översta raden: *D[omini] anno 1577·Oen Beigs·sta<r>f an der· dage· S·Nicolavs* ... Denna lösningen är förbunden med flera problem: Oen Beigs vore ett mycket ovanligt namn på Gotland, *r*-et i *sta<r>f* står inte på stenen, och *der* borde heta *de*. En annan möjlighet att läsa ett namn skulle vara *<I>oen Be<n> g(t)s<son> Stafander*. Detta lösningsförslag tolkar *i*-et som ett *n*, som det inte fanns plats nog för. Men detta skapar endast nya problem: Varför är namnet svenskt (Gotland var ju danskt) och varför passar namnet inte in i syntaxen?

Det skall dock medges att det finns stenar från 1500-talet som inte nämner den avlidna vid namn. Där används till exempel initialer eller ett bomärke (jfr även Lindahl 1969, s. 23, för Öland). På detta sätt var det för samtiden möjligt att identifiera den avlidna eller, kanske viktigare, gården. På vår sten syns i mittfältet initialer, men inget bomärke (om det inte har suttit där stenen är skadad). Initialerna – eller mera precist: grup-

perna av versaler – är det vanskligt att säga något om, men i varje fall är det märkligt om det skulle ha stått »IS» tre gånger.

Fram till 1800-talet hade varje gotländsk gård sin särskilda gravplats på kyrkogården (Herlitz 1979, s. 33 f; Johansson et al. 2000, s. 156; jfr även Jonkanski 2009). Mycket tyder på att stenarna återanvändes i flera generationer utan att inskriften anpassades efter de nya innevånarna. Redan från medeltiden är detta gravskick känt: en namngiven präst fick en stor gravhäll, vars gravskrift nämner hans namn. Efterföljarna begrovs under samma sten utan att inskriften ändrades.

Stenhuggarna och det skrivna ordet

Hur bra var de gotländska stenhuggarna på att stava? Ett svar på denna fråga skulle kunna hjälpa till att tolka stenens inskrift. Som texten står ger den inte mycket mening, men om man ändrar en bokstav här och där, för att kompensera för stavfel, kan texten få ett nytt innehåll. Tyvärr kan den också få många skilda innehåll, allt avhängigt av vilket sätt texten korrigeras på.

Givetvis var det skillnader mellan konstnärer vid kungens hov och stenarbetare på den gotländska landsbygden. För att bryta sten och för enklare bearbetning (t.ex. slipstenar) krävdes ingen läs- eller skrivkunnighet alls. De flesta av de gotländska stenhuggare som nämns i källorna från denna tid verkar ha varit tyskar eller danskar (Steffen 1938, s. 4–7). Det behöver dock inte gälla enklare stenarbetare. Det var nog en hel del gotlänningar ibland dem också. För att framställa gravstenar var det självfallet nödvändigt att känna till de latinska bokstävernas former, men hur mycket kunskaper utöver det kan man räkna med?

Det finns ett annat minnesmärke på Gotland som utan tvivel är uppsatt av stenhuggare, men det är ingen gravsten. Fattigtavlan i Öja kyrka, Vamlingbos nordliga grannkyrka, donerades nästan hundra år senare, 1664, av stenhuggarna Ghert v. Egen och Elias Meisen. Minnesmärket består av två delar som senare blivit sammanfogade (fig. 4). Varje del har sitt eget språk, på den ena tyska, på den andra svenska. Delarna behöver därför inte nödvändigtvis ha varit tänkta som en helhet från början. Steffen (1938, s. 20–22) förmodade att Meisen såsom invandrare författade den ena texten på sitt tyska modersmål och lät prästen (som var av svensk härkomst, jfr Lemke 1868, s. 417) formulera den svenska texten, eftersom Meisen själv inte behärskade språket tillräckligt bra. Den svenska förlagan verkar ha varit någorlunda korrekt. På stenen kan man notera småfel såsom »DDENNE» i stället för *denne* och »PRŸNA» i stället för *prÿdnad*, men man förbryllas över att *å* återges med antingen *ä* eller *a*. v. Egen var uppvuxen på Gotland och Meisen troligen inflyttad dit under den danska tiden (Steffen 1935, s. 26; 1938, s. 25 f), då man hade danska som skriftspråk och skrev *aa* i stället för *å*. Kände de så dåligt till det förhållandevis nya skriftspråket på Gotland?

Hur skriver Meisen sitt modersmål? Texten består av åtta ord och innehåller, även med betraktande av tidens ganska så generösa stavningsregler, inte mindre än tre fel: »GEBBET [sic] DEN AHRM [sic] GODT W<I>RDT ES REILIG [sic] BELONEN» (*Giv åt de fattiga. Gud skall rikligt belöna det*). *Gebbet* borde vara *gebet*, *Ahrm* är rätteligen *Armen*, och i *reilig* fattas två bokstäver: *reichlich* (ändelsen *-ig* däremot var acceptabel). Speciellt intressant är formen *Ahrm*. På detta sätt uttalades och uttalas *Armen* i Nordtyskland (jfr Mensing 1927–35, bd 1, sp. 174; Scheel et al. 1985–2006, bd 1, sp. 165–167). Denna regionalism till trots är texten inte lågtysk som Steffen felaktigt påstår (1938, s. 20). *Gebet, es* och *reichlich* är utan tvivel högtyska (de lågtyska formerna skulle vara *gevet, it* och *rik(e)lik)*.

Utifrån dessa hundra år yngre exempel skulle man kunna föreställa sig att vamlingbohällens stenhuggare inte var bättre på att stava och att deras text snarare återger uttalet än skriftspråkets tradition. I den del av texten som kan läsas utan problem finns en märklig ordform: *es*. Som redan nämnts borde där ha stått *ys*. Också *seil* (om det står för *se(e)l*) tyder på att här skrevs lågtyska som den talades. På samma sätt kunde man också förklara att *r* fattas i *sta(r)f*. I delar av Nordtyskland uttalas det inte efter lång vokal (*scharf* uttalas som *Schaf*), men om man vill läsa *stafander* som *starf*... måste man i så fall finna en lösning på de med denna läsart förbundna problemen (bl. a. namnet på den avlidna).

På 1500-talet var läs- och skrivfärdighet skilda konster. Mest utbredd var förmågan att läsa tryckt text, färre kunde läsa handstil och ännu

Fig. 4. Fattigtavlan i Öja kyrka, Gotland. Foto förf. —Alms box backdrop in the church of Öja, Gotland.

färre skriva. Allt detta gällde förstås gotisk skrift som både danska och tyska skrevs med. Latinsk skrift hade man normalt endast användning för när man lärde sig latin eller franska. Kännedomen om latinsk skrift var därför förmodligen föga utbredd. Desto märkligare då att gravstenar genomgående använder sig av detta alfabet. Antagligen kunde många annars läskunniga inte läsa inskrifterna – något som tidigare forskning inte har beaktat.

På gotländska gravstenar påträffas många stavfel. Många av dem befinner sig nära gränsen till det som kunde rymmas inom tidens skrivkonventioner. Andra avslöjar dialektalt inflytande. Dessutom finner vi vanliga skrivfel (t. ex. *ddenna*). Att skriva i sten går allt annat än fort. Hur var det möjligt att inte lägga märka till sådana fel? Min gissning är att stenhuggarnas kunskaper i stavning var mycket ringa. De var mästare i att *formge* bokstäver, men de visste inte mycket om hur man skulle kombinera dem. Tyvärr finns inga husförhörslängder från 1500-talet, och när sådana blir vanliga från 1600-talets slut hade läs- och skrivkunnigheten blivit avsevärt bättre. De upplysningar om stenhuggare som man kunde hämta ur sådana källor skulle nog inte kunna gälla för 1500-talet. Troligen följde stenhuggarna alltid en förlaga. Det kan inte uteslutas att formen *ddenne* fanns redan där och blev överförd bokstav för bokstav till stenen. Stenhuggarna brukade endast de bokstäver som de kände till. När de exempelvis inte var förtrogna med svenskt *å* läste de *a* eller *ä* av den handskrivna förlagan – på samma sätt som en svensk idag nog inte skulle göra skillnad mellan ungerskt *ö* och *ő* vid en avskrift.

Att stenhuggare var vana vid att skriva efter förlaga måste också antas eftersom de ofta skrev på latin. Av sådana texter kunde de troligen inte förstå så mycket, men normalt är resultatet förhållandevis korrekt. Exempelvis kan på prästen Christen Christensens († 1656) gravhäll i Öja kyrka endast nämnas följande fel: »CHRISTANUS» och »CIRISTIANUS» i stället för *Christianus* – märkligt nog fel i ett av de mera allmänt kända latinska orden.

Vissa förlagor visade troligen bokstävernas placering på stenen, medan andra endast innehöll texten och överlät formgivningen på stenhuggarna. Det skulle kunna förklara varför avstavningen kan vara okonventionell (men det förekommer även i tryckta texter) och varför avstånden mellan orden i slutet av en text är större eller mindre än i början.

Gravhällens placering

Gravhällen befinner sig nu i kyrkans kor. Gravstenarna där har under århundradenas gång ofta blivit omflyttade (Stolt 2007). 1864 såg Säve stenen på kyrkogården. 1890 skrev Kristiansson att den låg i tornkammaren. »Flyttningen till korgolvet bör ha skett 1895, när ett restaureringsförslag godkändes av Kungl. Maj:t, eller något senare» (Bengt Stolt i brev 26/11 2008 till förf.). 1935 skulle stenen enligt Steffen ligga på kyrkogården (Steffen 1935, s. 6), en upplysning som troligen är felaktig och kanske går direkt tillbaka på Säve.

Generellt kan det sägas att medeltida gravsättningar med gravhällar är sällsynta inne i Gotlands landsbygdskyrkor. De döda begrovs på kyrkogården (Lindahl 1969, s. 41). Omkring år 1600 började prästerna markera sina gravar i kyrkans kor med gravhällar och epitafier. Med tiden kunde också andra framstående personer få plats där. De övriga gravstenarna flyttades oftast in först under 1800-talet, d.v.s. när begravningarna i kyrkorna hade upphört (jfr Lejon 1997, s. 28–41). Nu kunde trägolvet ersättas med stengolv, eftersom man inte längre behövde kunna öppna golvet för begravningar. Därvid användes gärna den billigaste lösningen: att flytta in alla oanvända stenhällar från kyrkogården (jfr Stolt 2001, s. 101).

Två stenhuggargravhällar i Sundre

Steffen (1935, s. 5) nämner ytterligare två stenhuggargravstenar. Båda hade lågtyska inskrifter, daterade sig till året 1565 och fanns på kyrkogården i Sundre, Vamlingbos sydliga grannsocken. Tyvärr finns de inte där längre eller så är de så förvittrade att man ingenting kan se på dem. (En annan möjlighet skulle vara att stenarna blivit nedgrävda, som skett i Hemse; Lagerlöf & Stolt 1969, s. 257). Av den ena stenen visar Steffen ett foto, av den annan ger han endast en transkription hämtad från Gadd. Den finns även – med vissa avvikelser – hos Kristiansson (som anger årtalet 1566) och Säve som avtecknar hela stenen. Båda bekräftar lokaliseringen på kyrkogården (LA Visby:

Personarkiv Kristiansson, F III 10:1, nr 3, s. 43; ibid., F III 10:2: Inskriptioner (1881), s. 47f.; UUB: Kart- och bildavd.: Säve, nr 82). Texten lyder enligt Gad:
»·ANNO·1565·AM·DAGE·SANTE·MATTEVS·STARF·PETTER·LIFLENDER·DEN·GOT·GNEDIG·SI» (*anno 1565 på matteusdagen dog Petter Livländer som Gud måtte vare nådig*; LA Visby: Personarkiv Gadd, A IX:1, nr 1, s. 207 – alla *N* är spegelvända).

Den hos Steffen avbildade stenen är skadad: nedre delen är borta. Kristiansson har ingen transkription av denna sten, men Gadd bjuder på både en transkription och en teckning: »<A>NNO·1565DEM3·NOVEMB<ER>...<GNE>DIG·SII·AME<N>» (*3. november 1565 ... vare nådig. Amen*) (LA Visby: Personarkiv Gadd, A IX:1, nr 1, s. 213; Steffen 1935, s. 5).

Det kan här inte råda något tvivel om att det handlar om gravstenar. Den ena inskriften innehåller namn, dödsdag och formeln om Guds nåde; av den skadade inskriften kan utläsas dödsdag och formel. Steffens foto visar stenhuggarverktygen i relief. Enligt Säve var även verktygen på Petter Liflenders gravsten upphöjda.

Hypoteser om Vamlingbostenens tillblivelse

När det nu finns dokumentation beträffande stenhuggargravstenar som ligger Vamlingbostenen nära i både tid och rum, kan det inte uteslutas att också stenen i Vamlingbo är lagd som minne över en avliden stenhuggare. Men som ovan anfört talar inskriften mot detta. Vilka andra förklaringar kan finnas till stenens tillkomst?

En möjlig förklaring är mycket profan: stenen var några lärlingars övningsarbete. Arbetet verkar vara rätt så noggrant utfört bortsett från att texten inte ger någon mening som gravskrift. För att hugga illustrationer krävdes förlagor (t.ex. träsnitt) och de var kanske en bristvara i verkstaden? De ting som avbildades – verktygen – var däremot alltid för handen under arbetets gång (bortsett från att tång och hammare snarare är smedredskap, jfr Steffen 1935, s. 6). Avbildningstekniken för verktygen är för övrigt rätt primitiv: de visas endast som inristade konturteckningar. På andra stenhuggarstenar visas de med stolthet i relief (Steffen 1935, s. 5; 1938, s. 21). Har lärlingarna bara lagt verktygen på stenen och ritat omkring dem med ett skrivdon (som det vid den tiden inte fanns ett alltför stort urval av, jfr Cullhed 2006; Beyer 2010, s. 63 f)?

En annan förklaring antar att stenens egentliga textsida finns på baksidan. Gravstenarnas baksidor, att döma av dem som står fritt under ett tak på vissa gotländska kyrkogårdar, är visserligen inte alls bearbetade, men det utesluter ju inte att »övningsarbetets» baksida senare blev använd som en riktig gravsten. Möjligen fick graven vid något tillfälle en ny gravsten. Den gamla avlägsnades och blev liggande på fel sida (jfr Lange 2009, s. 32). Säve såg i alla fall stenen år 1864 med den nuvarande skådesidan uppåt på kyrkogården, men vi vet inte om det var stenens ursprungliga plats.

En tredje förklaring: liksom många stenar från 1500-talet med endast föga text (initialer, bomärke) var denna sten tänkt för flera begravningar, möjligen av stenhuggare. Men varför är texten så förvirrad?

Fastän tidsavståndet mellan de två årtalen på stenen, 1577 och 1579, inte är särskilt långt kan 1579 vara återvinningsdatum för en sten från 1577. I detta fall har stenen år 1577 nog inte varit använd som gravsten. Man återanvände ofta stenar och försåg dem med en ny inskrift intill den gamla (t.ex. i Visby snarare regel än undantag, jfr Hamner 1933). Verktygsbilderna kan vara tillkomna i en första, andra eller tredje omgång – inte minst med hänsyn tagen till att de är framställda i en annan teknik. Det betyder att verktygen inte behöver ha samband med inskriften eller initialerna (jfr även verktygen på gravstenar i Visby hos Hamner 1933, s. 42, 70, 159, 184, 195, 220).

Man kan också spekulera i om stenen vid någon tidpunkt varit bemålad (jfr Löfgren-Ek & Ringborg 1997). Inga färgrester är bevarade, men de skulle nog inte ha överlevt flera århundraden ute på kyrkogården.

Det är oklart vem som har författat inskriptionen (för såvitt den är tänkt som gravskrift och inte kopierad från en almanacka). Annars verkar det ha varit vanligt att folk komponerade sina egna gravskrifter under livstiden. Det kunde förklara varför gotländska prästgravstenar också efter 1645 genomgående är skrivna på danska, när den avlidne hade fått sin utbildning före 1645 – för så vitt inte inskriften är på latin.

Metodologiska överväganden om transkriptioner

Man skulle kunna tro att de äldre transkriptionerna ger en bättre text än våra sentida läsningsförsök efter ytterligare några decenniers vittring och nötning. Men så behöver inte vara fallet. Vi skall komma ihåg att forskarnas tekniska möjligheter har förändrats. Under 1800-talet antecknade forskaren oftast transkriptionen med blyerts i en anteckningsbok (det var inte lätt att transportera bläck, jfr Beyer 2010, s. 63, 66). Vid hemkomsten renskrev och korrekturläste han den. Här kunde läsfel och emendationer uppstå såsom det inte existerande ^{R} som Säve infogade i sin text. Om man sände transkriptionen till ett tryckeri kunde ännu fler fel smyga sig in. Också foton genomgick i äldre tid omfattande bildbehandling som gör dem till mycket problematiska källor. Steffens foto t.ex. visar att stenen skulle vara skadad på ett ställe som i själva verket är välbevarat än idag. Nu är det visserligen ännu enklare att manipulera de digitala bilderna, men det kan också göras i den goda sakens tjänst, t.ex. för att få bokstäverna att framträda tydligare genom att öka kontrasten.

Vid studium av bevarade gravstenar på Gotland tvingas man gång på gång konstatera att vi inte kan lita på de äldre transkriptionerna. Det klagade redan Hamner över (1933, s. 7–14), men hans transkriptioner är heller inte felfria. Ett gott exempel från landsbygden är en sten som har givit upphov till en fantasifull sägen om klockaren Marcus Ploen i Hamra, Vamlingbos östra grannsocken. Klockarens namn stavas i själva verket Plöön på gravstenen, men dessutom står vid högra och vänstra kanten av stenen mera text än vad Kristiansson (LA Visby: Personarkiv Kristiansson, F III 10:1, nr 3, s. 33) och Torsten Gislestam (1996, s. 38) har fått med. Gadds transkription är något bättre (Personarkiv Gadd, A IX:1, nr 1, s. 141–143). Jag läser stenen på följande sätt: »1672 DEN 18 NOVEMBRIS·AFSOMNA[D]... / ...[V]S HENRIKSON·PLÖÖN·KLOCKARE·HEER· I·H [A]<MBRA>... / 55 ARS [sic]·TIID· BARNFÖD·VTI·HOLSTEN·AN<NO>.../OCH ·LIGGER·HER·BEGRAFVEN/LIKTEXTEN·HIO B·30 VERS 23 24./ [*därpå följer bibelcitatet*]» (»/» anger början av ny rad).

Det lönar sig nästan alltid att se på originalet. När det gått förlorat måste man förstås använda de äldre transkriptionerna – men med stor försiktighet. Likaså när ristningen har blivit uppmålad med färg. Sådana välmenta försök kan vara mera missvisande än vägledande, som det t.ex. är fallet i Mästerby på Gotland.

Även beträffande flera epitafier kan vi i dag nå bättre resultat än på Säves, Kristianssons, Steffens och Gadds tid. Det har sin orsak i att många epitafier blivit restaurerade och då har nya bokstäver kommit fram. Inte alla är dock de rätta, när restauratören inte har haft filologisk hjälp. Som exempel kan nämnas den nyligen avslutade restaureringen av epitafiet över David Mevius (1609–70) i Wismar. Mevius var vicepresident i Wismarska tribunalen, den för Sveriges tyska besittningar gemensamma överdomstolen. Som medlem av David Mevius-sällskapet fick jag mig tillsända bilder av restaureringsverksamheten. Den latinska texten var på flera punkter förvanskad. En brevväxling (28–29/7 2009) med sällskapets ordförande, Nils Jörn, som även han hade förvånat sig över språkfelen, klargjorde att texten skulle bli kontrollerad före arbetets avslutning. Grundliga kunskaper om de gällande språkens skrivkonventioner kan inte ersättas av ny teknik eller hantverksmässig skicklighet.

Stenarna som kulturhistoriska källor

Den långt övervägande delen av gravstenarna på Gotlands landsbygd är inga stora konstverk. På några av dem ser inskrifterna till och med ganska klumpiga ut. Det gör kanske konsthistorikerna besvikna, men för andra forskare kan det vara en fördel. Möjligen beror stenarnas oprofessionella fason på att de är gjorda över personer med lägre social rang än vad som var normalt i Danmark. I det egentliga Danmark måste alla gravstenar importeras, men på Gotland var det inte långt till närmaste stenbrott.

På en ö vars skriftspråk både före och efter 1645 skilde sig avsevärt från det talade språket var valet av skriftspråk ingen självklarhet (jfr Lerbom 2003, s. 128–132). Valet stod mellan latin, lågtyska, högtyska, danska och svenska – men inte gutniska. Tack vare sitt oprofessionella utförande medger inskrifterna en analys av hur det valda språket användes – och möjligen talades – av textförfattaren och stenhuggaren. (För ett exempel från 1616 på en lågtyska som oavsiktligt avslöjar

skrivarens uttal, se Beyer & Penman 2011, s. 116–120.) Tyvärr är det svårt att särskilja dessa två personers insatser, men något tyder på att stenhuggaren ofta endast överförde bokstäver från förlagan till stenen utan att förstå så mycket av innehållet. Dessa stenar berättar därför inte endast om det som den ofta knapphändiga inskriften uttryckligen säger, utan avslöjar oavsiktligen även mycket annat.

Dessutom måste vi minnas att stenarna många gånger har blivit flyttade och återanvända. Deras nuvarande placering kan därför inte tolkas på samma sätt som fynd vid en arkeologisk utgrävning. Vi har bara några slumpvis bevarade föremål, men deras ursprungliga plats och spridning i rummet vet vi tyvärr inte mycket mer om än om arkeologiska fynd som dyker upp i antikvitetshandeln.

Arbetet har genomförts med stöd ifrån Carlsbergfondet, vetenskapstemat SF0180040s08 vid Tartu universitetsbibliotek och Det Letterstedtske Selskab. Stort tack till Tryggve Siltberg i Visby och Bengt Stolt i Uppsala för hjälp och hänvisningar och till Kjell Blückert i Uppsala/Stockholm och till redaktören för noggrann språkgranskning.

Referenser

Otryckta handlingar

Uppsala Universitetsbibliotek (UUB):
Handskriftsavdelningen: S 40n: Säve, P. A. *Anteckningsböcker. Gotland II*., 1864, 8:o.
Kart- och bildavdelningen: Säve, P. A. *Ritningar, Aqvarellskitzer och handskrifna utkast om Gottl. fornföremål*, nr 82 (före detta handskriftsavdelningens S 170:1–2).
Landsarkivet i Visby (LA Visby):
Avskriftssaml., vol. 80.
Film AB 33: Säve, P. A. *Berättelser för år 1864* (original i Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm)
Personarkiv D. Gadd, A IX:1, nr 1.
Personarkiv K. P. Kristiansson, F III 10:1, nr 3: *Inskriptioner* (1890).
Personarkiv K. P. Kristiansson, F III 10:2: *Inskriptioner* (1881).
Personarkiv K. P. Kristiansson, F III 10:3: *Inskriptioner* (odat.).

Tryckta arbeten

Andersson, K., 2007. 60000 inventerade gravstenar är inte så lätta att hantera! *Släkthistoriskt forum* 26:2. Göteborg.
Apelman, J., 2008. *Gravhällar i Kalmar domkyrka 1681–2008*. Kulturhistorisk utredning. Kalmar.
Beyer, J., 2009. Der Beginn Dorpater Gelegenheitsdichtung in Volkssprachen. Mit einer Edition dreier niederdeutscher Gelegenheitsgedichte von Adrian Verginius aus dem Jahr 1638. Schmelz, C. & Zimdars, J. (red.). *Innovationen im Schwedischen Großreich. Eine Darstellung anhand von Fallstudien*. Schriftenreihe der David-Mevius-Gesellschaft 3. Hamburg.
– 2010. Dr. Speners Fingernagel. Zum Umgang mit Pflichtlektüre auf Reisen. *Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte* 35 (2010). Wiesbaden.
Beyer, J. & Penman, L.T.I., 2011. The petitions of 'a supposed prophetesse.' The Lübeck letters of Anna Walker and their significance for the Synod of Dort. A linguistic and contextual analysis. Goudriaan, A. & Lieburg, F. van (red.). *Re-examining the Synod of Dort (1618–1619)*. Brill's series in church history 49. Leiden & Boston.
Cullhed, P., 2006. *Tag och skriv. Pennans historia / Take up and write. A history of the pen*. Uppsala universitetsbiblioteks utställningskataloger 45. Uppsala.
Gabrielsson, A., 1971–72. Zur Geschichte der mittelniederdeutschen Schriftsprache auf Gotland. *Niederdeutsches Jahrbuch* 94 & 95. Neumünster.
Gislestam, T., 1996. Marcus Ploen. En invandrare på 1600-talet. *De hundra kyrkornas ö* 74. Visby.
Hamner, J.W., 1933. *Visby domkyrkas gravstenar*. Gotlands gravstenar 1. Stockholm.
Hegardt, H., 1935. Källunge kyrka. Roosval, J. (red.). *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Gotland*, bd 2. Stockholm.
Herlitz, J., 1979. *Minnen från en bygd*. Visby.
Jonkanski, D., 2009. Lunden: Der Geschlechterfriedhof als Zeugnis Dithmarscher Geschichte. *DenkMal! Zeitschrift für Denkmalpflege in* Schleswig-Holstein 16. Kiel.
Johansson, A.R.; Felderman, K. & Franzén, C., 2000. *Hellvitrakten. Platser och historik A–Ö* ... Lärbro.
Jonsson, K., 2009. *Practices for the living and the dead. Medieval and post-Reformation burials in Scandinavia*. Stockholm studies in archaeology 50. Stockholm.
Kortfattad beskrivning av Vamlingbo kyrka ... Efter bearbetning av ett material skrivet av Torsten Gislestam. u. st. 2008.
Lagerlöf, E. & Stolt, B., 1969. Hemse kyrkor. *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Gotland* 6:3. Stockholm.
Lange, H.G., 2009. Der Geschlechterfriedhof in Lunden. Die Umgestaltung durch Harry Maaß 1937 bis 1939 und die gartendenkmalpflegerische Re-

konstruktion. *DenkMal! Zeitschrift für Denkmalpflege in Schleswig-Holstein* 16. Kiel.
Lasch, A. et al. 1928 ff. *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*, bd 1ff. Hamburg & Neumünster.
Lejon, K.O., 1997. Gravhällarna i Uppsala domkyrka – och människorna under dem. *Uppsala stifts herdaminne* 1:3. Uppsala.
Lemke, O.W., 1868. *Visby stifts herdaminne efter mestadels otryckta källor utarbetadt*. Örebro.
Lerbom, J., 2003. *Mellan två riken. Integration, politisk kultur och förnationella identiteter på Gotland 1500–1700*. Studia historica lundensia 11. Lund.
Lindahl, G., 1969. *Grav och rum. Svenskt gravskick från medeltiden till 1800-talets slut.* KVHAA:s Handlingar, Antikvariska serien 21. Stockholm.
Löfgren-Ek, A. & Ringborg, E., 1997. Den färgglada gravstenen i S:t Anna. *Linköpings stiftsbok* 91. Linköping.
Mensing, O., 1927–35. *Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch*, bd 1–5. Neumünster.
Scheel, K. et al. 1985–2006. *Hamburgisches Wörterbuch*, bd 1–5. Neumünster.
Sodmann, T., 2000. Die Verdrängung des Mittelniederdeutschen als Schreib- und Druckersprache Norddeutschlands. Besch, W. et al. (red.). *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung,* bd 2. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 2, 2. Berlin & New York.
Staecker, J., 2002. Reformation materialized. 16th-century Danish graveslabs as an expression of changes in mentality. Helmig, G. et al. (red.). *Centre – Region – Periphery. Medieval Europe Basel 2002*, bd 2. Hertingen.
– 2003. A Protestant *habitus*. 16th-century Danish graveslabs as an expression of changes in belief. Gaimster, D. & Gilchrist, R. (red.). *The archaeology of Reformation 1480–1580*. The Society for Post-Medieval Archaeology, Monograph 1. Leeds.
– 2007. Die Reformation auf Gotland. Innovation und Tradition im Kirchenraum. Jäggi, C. & Staecker, J. (red.). *Archäologie der Reformation*. Studien zu *den Auswirkungen des Konfessionswechsels auf die materielle Kultur*. Arbeiten zur Kirchengeschichte 104. Berlin & New York.
Steffen, R., 1935. Stenhuggarverket på Gotland och dess utövare under 1600-talet. [Kap. 1]. *Gotländskt arkiv* 7. Visby.
– 1938. Stenhuggarverket på Gotland och dess utövare under 1600-talet. Kap. 3 och 4. *Gotländskt arkiv* 10. Visby.
Stolt, B., 2001. *Grötlingbo kyrka*. Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Gotland 9:2. Stockholm.
– 2007. Epitafierna i Vamlingbo. Stolt, B. *Kyrkligt – Kulturellt – Gotländskt*. Visby.
Svahnström, G. & Svahnström, K., 1986. *Visby Domkyrka. Inredning.* Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Gotland 11, 2. Stockholm.
Sörries, R., 2002. *Großes Lexikon der Bestattungs- und Friedhofskultur. Wörterbuch zur Sepulkralkultur,* bd 1: Volkskundlich-kulturgeschichtlicher Teil. Braunschweig.
Sörries, R. & Knöll, S., 2005. *Großes Lexikon der Bestattungs- und Friedhofskultur. Wörterbuch zur Sepulkralkultur*, bd 2: Archäologisch-kunstgeschichtlicher Teil. Braunschweig.
Teuchert, W. et al., 1961. *Die Kunstdenkmäler des Kreises Pinneberg*. Die Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein 9. München

Summary

A stone slab in the chancel floor of Vamlingbo parish church on Gotland has heretofore been termed a stone mason's tombstone because it is decorated with stone mason's tools. In addition it bears an inscription and two dates, 1577 and 1579. The inscription is somewhat damaged, but most of it can be deciphered. This paper presents an edition of the text together with variant readings of earlier transcriptions.

The language of the inscription is Low German, a language widely used on Gotland at the time. The Low German of the inscription differs in some respects from the standard language of the period. This could be due to dialectal influences as well as to poor spelling skills: a monument in the nearby church of Öja made almost a hundred years later suggests that the spelling skills among stone masons were indeed quite poor.

The author further discusses the original location of the stone. It was first described in 1864 by the well-known antiquarian Per Arvid Säve who had seen the slab in the churchyard. Apparently its original location was, indeed, in the churchyard but not necessarily at the exact spot where Säve saw it.

The slab was possibly not meant to serve as a stone mason's tombstone. After all, it seems to lack the name of a deceased person, such as is found in the inscription of a tombstone at nearby Sundre which also is decorated with stone mason's tools. The tools on the Vamlingbo slab are not necessarily coeval with the inscription.

The paper ends with some methodological reflections, discussing principles of transcription and avenues for future research. Many older transcriptions have turned out not to be very accurate. Even though tombstones may have been subjected to wear and tear in the meantime, it is still possible today to produce better readings.

Due to the ubiquity of the raw material on Gotland, tombstones might have been used by somewhat less affluent persons there than elsewhere. This might explain the relatively high number of not very professionally executed grave slabs, which allow philological analyses of mistakes in the inscriptions.